

Ana Mišković

Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23 000 Zadar

Knjiga Nina Novaka *Omišalj - Tragovi kršćanskog identiteta* publicirana je 2011. godine u suradnji dvaju izdavača, Kršćanske sadašnjosti i Općine Omišalj, u sklopu biblioteke *Monografije*, pod rednim brojem sv. 30. Već u naslovu se naslućuje sadržaj knjige, a to je pregled razvoja zanimljivog povijesnog gradića Omišlja na otoku Krku i odrazi kršćanske religije na istoimenom prostoru tijekom stoljeća. U skladu s time, sadržaj monografije autor je podijelio u nekoliko zasebnih poglavlja.

Tako u prvom poglavlju, pod naslovom *Omišalj kao zajednica Fertinata na prapovijesnom Krku*, Nino Novak ilustrira razvitak grada Omišlja nastalog najvjerojatnije na matrici prapovijesne gradine *Fertinum*. Naime, iz izvora je poznato da su dvije otočne liburnske zajednice živjele na otoku Krku. Od toga su *Curictae* začeci današnjeg grada Krka (*Curicum*), dok su *Fertinates* živjele u drugom većem središtu - *Fertinum*. Njega Novak prepoznaje u Omišlju s obzirom na značaj koji je grad zadobio u kasnijim epohama. Prvobitna prapovijesna gradina *Fertinates*, nastala na uzvisini ponad uvala Pesja i Sepen, imala je značajan geostrateški položaj, što je bilo presudno za njen razvitak i opstanak. S obzirom na nedovoljne materijalne činjenice proizišle prvenstveno iz nedostatnih arheoloških istraživanja, prapovijesni stratum gradine tek je skicozno ocrtan, ali i kao takav dovoljno govori o prapočetlima otočnih naselja na Krku koja su nastala kao ovjenčani prsteni na prirodnim uzvišenjima. Novak ipak uspijeva reknoscirati liburnsko naselje pod srednjovjekovnim gradom i pretpostaviti njegovu matricu koja se sastoji od poluprstenastih *kaleta*, ulica, i *lepezastih pravaca iz središta do linija bedema*. Nju će kroz srednji vijek prekriti utvrda *Castrum Musculum*, termin pod kojim je Omišalj poznat od 11. st., kako ističe autor.

Svjedočanstva o kršćanstvu u Omišlju

Nino Novak, *Omišalj. Tragovi kršćanskog identiteta. Arheološka i povijesna svjedočanstva o kršćanstvu Omišlja do 12. stoljeća*, Zagreb, Omišalj, Kršćanska sadašnjost, Općina Omišalj, 2011., 149 str., ISBN 978-953-11-0652

Međutim, u drugoj polovici 1. st. u uvali Sepen podno gradine nastaje rimski grad *Municipium Flavium Fulfinum*, kome je posvećeno drugo poglavlje knjige. Grad koji nije imao liburnske korijene ostavio je više povijesnih svjedočanstava, što je vjerojatno posljedica diskontinuiteta *Fulfinuma*. U razdobljima nemirnih i nesigurnih srednjovjekovnih vremena, *Fulfinum* se dislocira na gradinu povrh njega koja je bila ojačana bedemima. Razloge, pak, osnivanja *Fulfinuma* autor osim važnog geografskog i maritimnog položaja, povezuje i s naslagama ljekovitog blata čime je uvala Sepen bila bogata, odnosno s navikom naseljavanja vojnih veterana na našoj obali. Pronađeni ostaci antičkoga grada govore o klasičnoj koncepciji rimskog urbanizma, s rasterom u obliku pravokutne mreže glavnih gradskih prometnica i stambenih blokova. *Fulfinum* je bio opremljen neophodnim gradskim sadržajima od kojih su otkriveni tragovi foruma i hrama, te ostaci luke s *horreama*, dakle skladištima. Izvjesno je da tako ustrojen rimski grad u doba kasne antike dobije i svoje kršćansko kulturno mjesto. No, prije obrade sakralnog kompleksa u uvali Sepen, autor nas uvodi u početke kršćanstva na Jadranu u zasebnom odlomku *Inicijacija kršćanstva*. Nakon toga slijedi glavni dio ove monografije - *Ranokršćanski kompleks Mirine*. Sjeverozapadno od foruma, uz obrise uvale Sepen podignut je kršćanski nukleus, točnije ceterijalna crkva s aneksima i samostanskim kompleksom nepoznatog titulara, ali u narodu prozvan *Mirine*. Nino Novak bio je voditelj arheoloških istraživanja posljednjih dvadeset godina na tom ranokršćanskom kompleksu. Pojedine kampanje i njihove rezultate autor je već publicirao u našim stručnim časopisima (*Hortus artium medievalium*, *Starohrvatska*

prosvjeta), čime je javnosti detaljnije predočio pronađene nalaze i gabarite svetišta zanimljivog križnog tlorisa s pomoćnim ambijentima u službi kršćanske liturgije. Riječ je dakle o longitudinalnoj crkvi u obliku latinskoga križa, koja po začelju ima prigradene pastoforije. Na pročelju je ulazni dio, narteks, a s desnog boka prostrani, četverokrilni atrij. Zasebno poglavlje u monografiji autor je posvetio kronologiji najranijih kršćanskih građevina u cijelom kasnoantičkom svijetu, od Sirije do Milana. U naslovu poglavlja koristi izraz biskupa Ambrozija za baziliku *S. Nazaro / S. Apostoli* u Milanu - *Forma crucis templum est*. Iako je dojmljiv broj građevina koje Novak citira u ovom dijelu knjige, bilo bi dobro da je spomenuta i bazilika Sv. Petra u Vatikanu, kao prva građevina podignuta u obliku latinskoga križa, dakle s prvim istaknutim transeptom, koja je bila model izgradnje svim potonjim svetištima tog oblika, pa tako i *Mirinama*.

Nadalje, u istom poglavlju autor predočuje čitatelju cijeli ranokršćanski kompleks u uvali Sepen. Navodeći pomoćne ambijente na začelju svetišta, Novak prepoznaje pastoforije koje naziva *sekretarijama*. Naziv opravdava natpisom na mozaiku sjeverne pastoforije bazilike iz crkve Mire kod Jurandvora na Krku (*Saprila basilica cum secretaria fecit*), no latinska riječ *secretaria* u hrvatskom se jeziku prevodi izrazom sakristija, pa držim da bi i u slučaju mirinskih pastoforija (i u uvali Sepen i kod Jurandvora) taj uvriježen termin bio prikladniji. U konstrukciji sanktuarija Nino Novak pretpostavlja deambulatorij iza polukružne apsida i slavolučnu stijenu s tribelonom, iako nije isključeno da se zbog vrlo tanke zidne konstrukcije radi o subseliju koji svojom oblinom stvara ophod. Svakako je zanimljiv položaj konfesije križnog tlorisa podno oltara, postavljene tako da svojim prilazom omogućava običnim vjernicima uvid u relikvijare koje je morala sadržavati, a koji nažalost nisu sačuvani. Povrh konfesije i oltara Nino Novak pretpostavlja ciborij, no opreza radi ne donosi ga u grafičkoj rekonstrukciji crkve. Septum je bio u obliku pergole s prolazima na prednjoj i bočnim stranama prema transeptu. Ploče septuma vjerojatno su bile dekorirane klasičnim ranokršćanskim motivima, a s obzirom da je u publikaciji zastupljen veći broj fotografija manjih ulomaka pluteja kao i prozorskih rešetki (možda nepotrebno u toj količini s obzirom na njihove dimenzije; str. 60-63), vidljivo je da se radi o ornamentu *skvama*.

U narteksu crkve autor rekonstruira dva ulaza - jedan s boka, a drugi s pročelja, iako asimetričan u odnosu na os cijele građevine. Pronađeni sarkofazi u narteksu autoru daju čvrste argumente da ulaznom ambijentu crkve pripiše cemeterijalnu namjenu. Podno južnog dijela nartekse opisuje ostatke masivne kule,

a s južnog boka crkve široki atrij zatvoren sa sve četiri strane (klaustar), koji je također imao kulu simetrično postavljenu u odnosu na prvu u narteksu. U pogledu konzervacije sklopa treba istaknuti i pohvaliti minimalne intervencije ograničene na konsolidaciju zidova, dok je rekonstrukcija krova nad narteksom zahvalna za korisni lapidarij na licu mjesta.

S obzirom na sačuvanost i značaj ovog rano-kršćanskog sklopa koji također zamire s gradom u sutonu kasne antike - a bivajući njegovim budućim istraživačem, ali i konzervatorom - autor najviše pažnje u knjizi posvećuje upravo tom kompleksu. Prezentirajući ga terminologijom struke koju obavlja osobnim, gotovo liričnim dojmovima, Nino Novak otkriva duboku emotivnu povezanost s *Mirinama*.

Osim *Mirina*, autor u dijelu knjige *Ranokršćanski kompleks Cickini* donosi i spoznaje o lokalitetu iz 5. st. u šumi Cickini (crkva Sv. Cecilije, Sv. Ciprijana ?) iznad Malinske, na antičkoj trasi koja je povezivala dva važna krčka grada *Curicum* i *Fulfinum*. Navedeni su i kasnoantički kompleks Mohorov u istoimenom poglavlju (crkva Sv. Hermagora) te crkva u bizantskom kastrumu na škoju Sv. Marka kod Omišlja u poglavlju *Crkva u kastrumu - bizantska vizija religio castrensis*. Rani srednji vijek također ostavlja tragove na omišaljskom području o čemu autor govori u poglavlju *Krčka posebnost doseljenja Slavena i Hrvata - dodir sa kršćanstvom*. Naime, od kraja 8. i u 9. st. na prvotnoj lokaciji gradine kao nastambe *Fertinata* nastaje *Castrum Musculum*, tipičan srednjovjekovni kaštel. No, u uvali Sepen pored samih *Mirina* autor nam predstavlja nedavno pronađenu troapsidalnu bogomolju, koja se ućahuruje u nekadašnju dvoranu termalnog kompleksa. Radi se o *predromaničkoj crkvi na Okladima u uvali Sepen*. Ovim otkrićem Nino Novak obogaćuje našu ranosrednjovjekovnu baštinu, uvrstivši je opravdano u sjevernojadranski kulturni krug koji ima *duboko ukorijenjenu ranokršćansku tradiciju* noričkog tipa arhitekture s *ugradbom* (ili ugradnjom) troapsidalnog začelja. Po toj je tradiciji Krk srodan utjecajima s istarskog područja.

Castrum Musculum ne sadrži, nažalost, sačuvane srednjovjekovne građevine, ali s obzirom na tragove njihovih oprema i klesarske odlike na njima i ovdje se otkrivaju vrlo rane datacije. Autor u 5. st. datira ranokršćansku oltarnu menzu uzidanu kao spolij u kolonadi *župne crkve Uznesenja Marijina*, koja s ostalim ulomcima postaje *lapidarij vlastitog interijera i povjesnosti* [sic]! *grada*, kako je i naslovljeno sljedeće poglavlje. Brojniji su ipak fragmenti liturgijskog namještaja koji odaju istarski utjecaj iz 8. i 9. st. Njih autor ipak razlikuje u pogledu *likovnog dojma i tehničke izrade* elegantnih

predromaničkih pluteja iz krčke katedrale, budući da su ovi iz Omišlja rustičniji u izradi. U njihovim interpretacijama Novak ponekad koristi i pjesničke ili novostvorene izraze, kao što je *ukrašajna tvarnost*, za jednostavnije termine - reljef i ornament. Epigrafika na jednom predromaničkom arhitravu bilježi ime donatora Maura i žene mu Barusce, ime koje upućuje na hrvatsko porijeklo. To ime Novaku daje osnove za dvije činjenice: jedna je da se paleografskim osobinama slova natpis datira u 9. st., čime se u tom razdoblju potvrđuje postojanje novog sloja stanovništva. Druga je da se time učvršćuje teza o pomiješanom stanovništvu bizantskih otočnih gradova - one liburnskog ili romanskog porijekla s pridošlicama koje su prihvatile kršćanstvo.

Autor dalje donosi parcijalne, ali vrlo zanimljive tragove nekadašnjih predromaničkih svetišta i s lokaliteta koji pripadaju općini Omišalj. Oni su obrađeni u zasebnim poglavljima: *Fragment predromaničkog pluteja iz Njivica*, *Sv. Jelena va dolu*, *predromanički fragment* i *Crkve Sv. Petra u Solinama* kojoj je starija srednjovjekovna crkva postala prezbiterij većoj crkvi u 14. st.

U dijelu knjige pod nazivom *Omišalj u crkvenoj reformi 11. i 12. stoljeća* autor obrađuje otočna središta i njihove sakralne institucije pod djelovanjem crkvene reforme proizišle iz benediktinskih redova, čiji su promicatelji bili i krčki knezovi. Oni ujedno savjetuju omišaljske velikaše da daruju nositeljima reformi crkve kao što su Sv. Martin pokraj Punte Pelove i kapela Sv. Apolinara u dubašljanskom polju, što autor potvrđuje i izvorima iz pisane baštine. No, prihvativši reformu,

Krk i Omišalj ostaju i dalje centri u kojima se upotreba slavenskog jezika u bogoslužju dozvoljavala od strane pape, ali u *ograničenoj mjeri*.

Monografija je tiskana u kvalitetnom izdanju u formi gdje je središnji tekst popraćen kraćim izvacima sa strane. Također je opremljena brojnim fotografijama koje ilustriraju kako one artifičijelne, povijesno-umjetničke ili arheološke ostatke slojevite baštine Omišlja, tako i njegovu predivnu geofizičku prirodnu ljepotu. Uz nove, suvremene fotografije više autora (D. Jakovčić, D. Krizmanić, N. Novak, A. Matešić) u knjizi su prisutne i izvrsne fotografije Gjura Szabe s početka 20. st. Crteže je izradila Anela Matešić. Na kraju se, u zaključku, osim kratkog osvrtu na sadržaj knjige, autor dotiče i sasvim nedavnih *memorabilija* kao što je Spomenik u čast posjeta Pape Ivana Pavla II. na rivi u Omišlju iz 2003. godine - čime stvara poveznicu s osnovnom temom knjige - kršćanstvo i njegovi tragovi identiteta od početaka do danas.

Tekst je u sažetom obliku preveden na više vodećih europskih jezika: engleski, njemački, talijanski, francuski, češki i ruski.

Na samom kraju je navedena literatura koja ipak ne donosi cjelokupan popis korištenih jedinica na koje se autor u tekstu referira.

Omišalj se, bilo kao *Fulfinum* ili *Castrum Musculum*, sa svojim manjim zaseocima i njihovom sakralnom baštinom, pokazao uistinu zahvalnim lokalitetom i materijalom za sadržaj jedne monografije, a Nino Novak je to znao prepoznati i predočiti. Uistinu, podario nam je već dugo potrebnu i korisnu knjigu.